

ATEBETÜ'L-HAKAYIK'TA DÜNYA ALGISI

Adem ÇATAK*

ÖZET

Dünya algısı öteden beri tartışıla gelmiş bir konudur. İslam düşünürleri de konuya kendi zaviyelerinden farklı yorumlar ve izahlar getirmiştir. Bu bağlamda mutasavvıfların dünya algısı ise nevi şahsına münhasır bir mahiyet arz eder. Tasavvuf düşüncesinin genel anlayış çerçevesinde ortaya konulan dünya tasavvurunun temel argümanı, dünyaya mesafeli durmaktır. Bu düşünce sistemine göre dünya, insanı Allah'tan ve yaratılış gayesinden uzaklaştırmaktadır. Dünya insanı aldatan/yanıltan bir büyücü, bal kabı içinde zehir veren bir düşman ve nihayetinde insanı, insani erdemlerden uzaklaştıran bir tuzaktır. Ayrıca dünya değersiz bir meta ve Hak yolunda bir engeldir.

Mutasavvıflarca ortaya konulan dünya algısı, maalesef çoğunlukla yanlış anlaşılmiş ve tasavvufî düşünce, haksız eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirinin temel nedeni, zenginliğin zemmi, dünyanın değersizliği, fakirliğe övgü ve teşvik konularında mutasavvifenin ortaya koymaya çalıştığı düşünce sisteminin çoğu kez konu bütünlüğünden koparılarak değerlendirilmiş olmasıdır. Bu anlamda tasavvufî düşüncede dünya tasavvurunun mahiyeti üzerinde söz söylemek için, alanda kaleme alınmış eserlerin derinlemesine tahlili en geçerli yol olarak görülmelidir.

Bu çalışma, Türk İslam Edebiyatının nadide örneklerin biri olan *Atebetü'l-Hakayık*'ta ortaya konulan dünya algısını, dünyanın faniliği ve vefasızlığı, hırs ve kanaat, cömertlik ve cimrilik başlıkları altında incelemeyi amaçlamaktadır. İslami Türk Edebiyatının ilk örneklerinden biri olması bakımından dikkate şayan bir eser olan *Atebetü'l-Hakayık*, İslam inanç ve ahlak ilkelerini manzum bir hâlde ortaya koymuştur. İşlediği konuları itibarıyla, dinî-ahlaki didaktik bir eser olarak kabul edilebilecek olan *Atebetü'l-Hakayık*, Türk İslam Edebiyatı tarihinin elde bulunan ikinci eseri olmak bakımından başta Türk dili tarihi olmak üzere tarih ve edebiyat tarihi araştırmaları için büyük önemi haiz bir eserdir.

Anahtar Kelimeler: Dünya, Atebetü'l-Hakayık, cömertlik, cimrilik, hırs, kanaat.

* Yrd.Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fak. Temel İslam Bilimleri Böl., El-mek: ademcatak@hotmail.com

PERCEPTION OF THE WORLD IN *ATEBETUL HAKAYİK*

ABSTRACT

Perception of the world has long been a debated issue in Islamic Sufism/tasawwuf. Within the framework of the general understanding of the idea of Sufism, the main argument put forward about vision of the world is keeping the world at a distance. According to this view, the world estranges man of God and his aim of creation. World is a magician cheating/deceiving mankind, an enemy offering poison in honey jar and ultimately a trap keeping human being away from virtues. In addition, the world is an obstacle in the path of truth and and a worthless commodity.

Perception of the world prescribed by the Sufis has generally been misunderstood and the Sufism has been subjected to unfair criticism. Basic reason for that criticism is the fact that Sufi system of thought on the issues like denouncement of richness, insignificance of the world, praise and encouragement to poverty has mostly evaluated and analyzed out of context. Indeed, to be able to judge and analyze the concept of world in Sufi thought, a careful in-depth analyses of works of Sufis is required.

This study aims to examine perception of world in *Atebetu'l Hakayik*, a rare example of Turkish-Islamic literature introducing principles of the Islamic belief and morals in a poetic way, under the headings of the transience and disloyalty of the world, ambition and contentment generosity and meanness. *Atebetu'l Hakayik*, a religious-ethical-didactic work with respect to its content, is a work of great importance for the fields of History of Turkish Language, History and Literature.

Key Words: World, Atebetü'l-Hakayık, generosity, meanness, greed, contentment.

Giriş

Son dönemlerde Türk İslam Edebiyatının nadide numuneleri günümüz insanının dikkatine sunulmuştur. *Kutadgu Bilig*, *Mu'înü'l-Mürîd*, *Nehcü'l-Ferâdis* ve *Atebetü'l-Hakayık* bu eserlerin başlıcalarındandır. Değerli araştırmacılar marifetiyle bu eserlerin, tıpkıbasımları, edisyon kritikleri, çeviriyazıları yapılmıştır. Böylece çeşitli bilim dalları araştırmacıları, mezkûr eserlerin muhtevası üzerinde alanlarıyla ilgili araştırmalar yaparak Türk İslam düşüncesi tarihi üzerinde derinlikli yorumlar yapabilme şansına kavuşmuştur.

Tasavvuf edebiyatı tarihi araştırmacıları açısından zengin bir hazine görünümünde olan mezkûr eserler üzerinde birçok değerli çalışma mevcuttur. Biz de bu çalışmamızda *Atebetü'l-Hakayık*'ta tasavvufî düşüncenin izlerini aramaya çalıştık.

Dünya ve değeri konusu, hemen tüm felsefî düşünce sistemlerinde tartışılmıştır. İslam düşünürleri de konuya kendi zaviyelerinden farklı yorumlar ve izahlar getirmiştir. Bu bağlamda mutasavvıfların dünya algısı nevi şahsına münhasır bir mahiyet arz eder. Mutasavvıflarca ortaya konulan dünya algısı, maalesef çoğunlukla yanlış anlaşılmış ve tasavvufî düşünce, haksız eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirinin temel nedeni, zenginliğin zemmi, dünyanın değersizliği,

Turkish Studies

fakirliğe övgü ve teşvik konularında mutasavvifinin ortaya koymaya çalıştığı düşünce sisteminin çoğu kez konu bütünlüğünden koparılarak değerlendirilmiş olmasıdır. Bu anlamda tasavvufi düşüncede dünya tasavvurunun mahiyeti üzerinde söz söylemek için, alanda kaleme alınmış eserlerin derinlemesine tahlili en geçerli yol olarak görülmelidir. Aksi takdirde önyargıların ve parçacı yaklaşımların, araştırmacıyı konu hakkında doğru neticelere ulaştırması mümkün olmayacaktır.

Bu düşünceden hareketle, *Atebetü'l-Hakayık*'da dünya algısı konusunda bir inceleme yapmayı uygun bulduk. Konumuzu, dünyanın mahiyeti, faniliği, vefasızlığı, hırsın zararı ve anlamsızlığı, kanaatin güzelliği, cimriliğin çirkinliği ve cömertliğin değeri gibi alt başlıklarla işlemeyi planladık.

Eser ve yazarı ile ilgili kısa bir bilgilendirme ile de okuyucuya, eserin yazıldığı çevre hakkında genel bir değerlendirme yapma imkânı sunmaya çalıştık.

A. *Atebetü'l-Hakayık* ve Şairi

1. *Atebetü'l-Hakayık*

İslami Türk Edebiyatının ilk örneklerinden biri olması bakımından dikkate şayan bir eser olan *Atebetü'l-Hakayık*, İslam inanç ve ahlak ilkelerini manzum bir hâlde ortaya koymuştur. İşlediği konuları itibarıyla, dinî-ahlaki didaktik bir eser olarak kabul edilebilecek olan *Atebetü'l-Hakayık*, Türk İslam Edebiyatı tarihinin elde bulunan ikinci eseri olmak bakımından başta Türk dili tarihi olmak üzere tarih ve edebiyat tarihi araştırmaları için büyük önemi haiz bir eserdir.¹

Orta Asya'da Hakaniye lehçesiyle yazılmış *Atebetü'l-Hakayık*, 12. yüzyıla aittir.² Tam olarak hangi yılda kaleme alındığı bilinmese de *Kutadgu Bilig*'den tahminen elli sene sonra yazılmıştır.

Fe'ulün/ fe'ulün/ fe'ulün/ fe'ul aruz kalıbıyla yazılan eser,³ 14 bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Eserin giriş bölümü Tevhîdle başlar. Tevhîdi, bir na't ve dört halifenin övgüsünün yapıldığı manzume takip eder. Bu manzumeden sonra eserde, eserin kendisine ithaf edildiği, *Türk ve Acem ülkelerinin meliki, emîr-i âzam Muhammed Dâd İspehsâlâr Beg'e* ait övgüler ve eserin yazılış nedeninin anlatıldığı kısım yer alır.⁴ Giriş bölümleri, eserin ilk 5 bölümünü teşkil eder ki bu bölümler kaside biçimiyle "aa ba ca da..." yazılmıştır. Giriş bölümleri 80 beyitten oluşur. Giriş bölümlerini, dörtlüklerle kaleme alınmış asıl metin bölümü izler. Asıl metin, 9 bölümden oluşur. Bu bölümlerdeki dörtlükler "aaba" şeklinde kafiyelenmiş mani tarzındadır. Asıl metin bölümü ise 101 dörtlükten meydana gelmiştir.⁵ Eserin tamamı 484 dizeden müteşekkildir. Asıl metin bölümünde işlenen konular, müstakil başlıklar altında verilir. Genel olarak bu başlıklarda, ilim öğrenmek ve faydaları, cehaletin zararı, dünyanın faniliği ve vefasızlığı, cömertlik, kanaat ve alçakgönüllülüğün methi, cimrilik ve hırsın kötülüğü gibi konular işlenir.

Halka hitap etmeyi amaçladığından dil bakımından sade ve konuların işlenişi basit düzeydedir.⁶ Eserde, konusu itibarıyla dinî kavramları açıklama sadedinde Arapça ve Farsça kelimeler yer alsada bu durum, eserin halk arasında anlaşılmasını engelleyecek düzeye asla

¹ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Târîhi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998, c. 1, s. 243.

² Ahmet Kartal - Ahmet Atilla Şentürk, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul 2005, s. 34.

³ Mehmed Fuad Köprülü, "Aybetü'l-Hakayık' a Dair", **Türkiyat Mecmuası**, c. 1, yıl: 1925, s. 256.

⁴ Muhammed Dâd İspehsâlâr hakkında değerlendirmeler için bkz.: Mehmed Fuad Köprülü, "Ahmed b. Mahmud Yükneki, Hibetü'l-Hakâyık", **Milli Tetebbular Mecmuası**, c. 2, sayı: 5, yıl: 1331, s. 372 vd.; Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki, **Atebetü'l-Hakayık**, Haz.: Reşid Rahmeti Arat, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2006, s. 5.

⁵ Banarlı, **Türk Edebiyatı Târîhi**, c. 1, s. 242.

⁶ Tuncer Gülensoy, "Atebetü'l-Hakâyık" **TDVİA**, c. 4, s. 51.

Turkish Studies

ulaşmaz.⁷ Eserin asıl metninin, Türk mili zevkini⁸ yansıtacak şekilde dörtlüklerle kaleme alınmış olması da ayrıca önemli bir husustur.⁹

Devrin Türkçesinin bütün incelikleriyle kullanıldığı görülen eserde, his ve duygudan ziyade öğretici yön ağır basmaktadır.¹⁰ Bu durumu Arat, “umumiyetle kuru, en mütevazı duygularından uzak, kendi işini bilen ve vazife-şinas bir ahlak hocası gibi, malum bir programı sonuna kadar takrir eden, sert ve bir dereceye kadar kaba ve cansız bir ifade tarzı”¹¹ sözleriyle tafsil eder.

Eser, *Hibetü'l-Hakayık*¹², *Aybetü'l-Hakayık*¹³ ve *Gaybetü'l-Hakâyık*¹⁴ adları ile de anılır.¹⁵ Bu durum, eserin farklı el yazması nüshalarındaki isimlendirilmesinden ve farklı okumalardan kaynaklanmıştır. Biz eseri, Arat’ın da tercih ettiği *Atebetü'l-Hakayık* namıyla anmayı tercih ettik. “Atebetü'l-Hakayık” ibaresi, “Hakikatlerin eşiği” anlamına gelmektedir.

Bilinen el yazması nüshaları karşılaştırarak eseri neşreden Arat, *Atebetü'l-Hakayık*’ın İslami Türk edebiyatı açısından taşıdığı önem ve değeri şöyle ifade eder: “*Atebetü'l-Hakayık* ayrı bâbların başlıklarından da anlaşıldığı gibi, Türk-İslâm muhitinin kültür çerçevesi içinde, fertlerin terbiyesi için tanzim edilmiş olan esasları, olduğu gibi, Türkçe ve manzum olarak tekrarlayan bir ahlâk kitabıdır. Eserdeki fikirler çok defa ayet, hadis veya başka Arapça beyitler ile tevsik edilmektedir... Müellif burada fikir bakımından, kendi içtihadından ziyade, malûm olan esasları güzel bir Türkçe ile ifade etmekle iktifa etmiştir.

Eserin yazıldığı tahmin edilen devirlerde bu esasları, her okuyanın kolaylıkla anlayabileceği ve hafızasında tutacağı bir tarzda, açık bir dil ile ve manzum olarak neşretmenin bu yolun yolcuları için bir gaye olduğu düşünülürse, Edib Ahmed’in bu işi mükemmel bir şekilde başarmış olduğunu kabul etmek lâzım gelir. *Atebetü'l-Hakayık*’ın ne kadar büyük bir ihtiyacı karşılamış olduğu, eserin yazıldığı tarihten epeyi bir müddet sonra dahi bunun yeniden tanzimi ve neşri ile uğraşmış olmasından, birçok ediblerin, gerek müellifin kendisinden ve gerek eserinden takdir ile bahsetmelerinden ve nihayet Türk ülkesinin muhtelif kısımlarında vücuda getirilmiş olan nüshalarından iyice anlaşılmaktadır.”¹⁶

Atebetü'l-Hakayık’ın sonunda eserin metninden olmayan üç ek mevcuttur. Bu eklerin eserin şairine ait olmadığı anlaşılmaktadır. Bu eklerin birincisi, müellifi tespit edilemeyen bir

⁷ Abdülkadir Karahan, **Türk Kültürü ve Edebiyatı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1998, s. 39.

⁸ Banarlı, **Türk Edebiyatı Târihi**, c. 1, s. 243.

⁹ Köprülü, Bilhassa Kutadgu Bilig’den sonra aruz vezninin Türkçeye uydurulmasına çalışıldığına ve Acemleri taklit ile bir takım eserler kaleme alındığına inandığını söyleyerek *Atebetü'l-Hakayık*’ı bu türden eserlere örnek olarak verir. Eserin bir yöneticiye ithafından hareketle, İran tesirinin kuvvetle hüküm sürdüğü bir kültürel çevrede ortaya çıkan bu tür eserlerin halkın anlayıp anlamamasını göz ardı ederek, devrin hükümdarlarının gözüne girmek için bu üslupla yazıldığını ileri sürer. Mehmed Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Sad.: Orhan Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991, s. 146-7; 168-9. Bizce *Atebetü'l-Hakayık* incelendiğinde, eserde bazı Arapça ve Farsça kelimeler bulunmakla birlikte halkın anlayamayacağı kadar ağıdalı ve edebî bir dil kullanılmadığı da görülür. Diğer yandan eserin muhtevası, dünyanın faniliği, kanaat ve cömertlik gibi ahlaki umdeler iken bu eserin devrin yöneticilerinin gözüne girmek ve onlardan dünyevi bir menfaat ummak üzere kaleme alındığının söylenmesi en azından bir tenakuz gibi duruyor.

¹⁰ Geniş değerlendirme için bkz.: Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, s. 160-1; Karahan, **Türk Kültürü ve Edebiyatı**, s. 38-9.

¹¹ Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık**, s. 6.

¹² Necib Asım, “*Hibetü'l-Hakayık*” **Türk Yurdu**, İstanbul 1328, c.2, s. 744; Mehmed Fuad Köprülü, “*Hibetü'l-Hakayık*’a Ait Yeni Malumat”, (Türkiyat haberleri kısmında) **Türkiyat Mecmuası**, c. 2, yıl: 1928, s. 546; Köprülüzade, “Ahmed b. Mahmud...”, s. 369 vd.

¹³ Köprülü, “*Aybetül Hakayık*’ a Dair”, s. 256.

¹⁴ Gülensoy, “*Atebetü'l-Hakâyık*” s. 51.

¹⁵ Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık**, s. 9-10; Karahan, **Türk Kültürü ve Edebiyatı**, s. 39.

¹⁶ Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık**, s. 14.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

dörtlüktür. Bu dörtlükte eserin şairi ve muhtevası hakkında bilgi verilir. Şairin doğuştan kör olduğu ve adının Edib Ahmed olduğu açıklanır. Mezkur dörtlükte eserin, bir fil yükü altın değerinde olduğu söylenilerek eser övülür. Ayrıca eserin 14 bölümden müteşekkil olduğu da bu dörtlükten anlaşılmaktadır.

İkinci ek de yine bir dörtlüktür. Bu dörtlüğün şairinin, Timur'un emirlerinden Emir Seyfeddin veya Seyfeddin Barlas olması muhtemeldir.¹⁷ Bu ihtimalin sebebi ise, Seyfi mahlası ile Türkçe ve Farsça şiirler yazan bu şairin adının, mezkûr dörtlüğün başına sonradan ilave edilmiş olmasıdır. Bu dörtlükte şair, eserin sahibi olarak ifade ettiği Edib Ahmed'i, "edipler edibi" ve "fazıllar başı" olarak nitelendirir.

Eserin sonunda yer alan eklerin üçüncüsü ise, Emir-i Kebir Sahibü'r-Rey ve't-Tedbir Arslan Hoca Tarhan'a ait on beyitlik bir manzumudur.¹⁸ Arslan Hoca Tarhan, Timur devrinde devletin ileri gelen emirlerinden biridir. Arslan Hoca Tarhan, devletin şimal hududunda hüküm sürmüş, önemli bir devlet adamı ve komutan olmakla birlikte devrinin fikir hayatı ve edebiyatı ile de yakından ilgilenmiş, şair ruhlu bir idarecidir.¹⁹

Arslan Hoca Tarhan'ın ilavesinden, eserin şairinin adının Edib Ahmed, şairin babasının adının Mahmud, şairin memleketinin ise Yüknek olduğunu ve *Atebetü'l-Hakayık*'ın "Kâşgarî til" ile kaleme alındığını anlıyoruz.

Atebetü'l-Hakayık'ın tesiri sadedinde, kendisinden sonra kaleme alınan *Mu'înü'l-Mürîd* ve *Cevâhirü'l-Esrâr* gibi manzum eserlerin de aynı vezinde yazılmış olmasından hareketle *Kutadgu Bilig*'le birlikte Edib Ahmed'in eserinin açtığı çığırın kendinden sonraki eserlerde etkili olduğu söylenebilir.²⁰

Atebetü'l-Hakayık hakkında son bir değerlendirme yapmak gerekirse şunlar söylenebilir: Eser, dinî ve ahlaki tavsiyeleri, devrinin inanç ve kültür ortamına uygun olarak halkın anlayabileceği sadelikte manzum bir tarzda dile getirmiştir. Şair eserinde ileri sürdüğü fikirleri ayet ve hadislerle destekler. Buradan hareketle eserin sağlam bir fikri temele dayandığı ifade edilebilir. Yazılmasından çok sonra farklı zaman ve coğrafyalarda çoğaltılması ve okunması, eserin, din eğitimi sahasında önemli bir boşluğu doldurduğunun delili sayılabilir.²¹

2. Edib Ahmed b. Mahmud Yüknekî

Kaynaklarda kimliği hakkında fazla bilgi bulunamayan Edib Ahmed, Semerkant yakınlarındaki Yüknek²² adlı şehre mensup olan Mahmud adlı bir zatın oğludur.²³ Şair, adını, "Edib Ahmed atım edeb pend sözüm" (Adım Edib Ahmed, sözüm edep ve nasihattir.) dizesiyle dile getirir.²⁴ Edib Ahmed devrinde "edipler edibi, fazıllar başı" diye tanınmıştır.²⁵ Aslen Türk olan şairin,²⁶ doğuştan âmâ olduğu ve Türkçe manzum vaazlar verdiği bilinmektedir.

¹⁷ Age., s. 17.

¹⁸ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 1, s. 243.

¹⁹ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 17.

²⁰ Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. 1, s. 246; Seyfullah Korkmaz, "Atabetü'l-Hakayık Türk İslam Edebiyatında İlk Türkçe Manzum Hadis Tercümesi midir?", *Türk Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, sayı: 450, Ankara 2000, ss, 603.

²¹ Köprülü, "Hibetü'l-Hakayık'a Ait Yeni Malumat", s. 548-9.

²² Yüknek hakkında geniş değerlendirmeler için bkz.: Köprülüzade, "Ahmed b. Mahmud Yükneki, Hibetü'l-Hakâyık", s. 372-3; Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 6.

²³ Karahan, *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, s. 37.

²⁴ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 77.

²⁵ Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 34.

²⁶ Tuncer Gülensoy, "Edib Ahmed Yükneki", *TDVİA*, c. 10, s. 421.

Yazar hakkında bilgi kaynaklarımızdan birisi olan Ali Şîr Nevâî, Edib Ahmed'in İmâm-ı Azam'ın talebesi olduğunu ve İmam-ı Azam tarafından diğer talebelerine nispetle daha çok takdir edildiğini ve diğer öğrencilere örnek gösterildiğini kaydeder ki bu bilginin tarihsel olarak doğru olması mümkün değildir.²⁷

Necib Asım, eserinin başında dört halifeyi övmesinden hareketle Edib Ahmed'in ehl-i sünnet mezhebinden olduğunu kaydeder.²⁸ Yine Edib Ahmed,

“Kim erse bu dört işke bed i‘tikad

Tutar erse ming la‘n ıdur men anga”²⁹

(Her kim (onun) bu dört arkadaşı hakkında kötü itikat beslerse ona bin (kere) lanet ederim.) der. Bu sözlerinden de onun Şia'ya muhalif bir düşünce yapısına sahip olduğunu anlayabiliriz.

Edib Ahmed'in eseri incelendiğinde onun dinî tahsil gördüğü anlaşılmaktadır. Yine eserinden hareketle onun Arapça ve Farsça bildiği, tefsir, fıkıh ve hadis gibi İslami ilimleri tahsil ettiği, fazilet ve takva sahibi olduğu söylenebilir.³⁰

Şöhreti Ali Şîr Nevâî devrine yani 15. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş ve hayatı hakkındaki bilgiler menkıbeleşmiştir. Edib Ahmed'in bazı söz ve öğütlerinin halk arasında dilden dile dolaşması, onun Türk halkı üzerinde uzun yıllar süren etkisini göstermesi açısından manidardır. Edib Ahmed hakkında söylenen menkıbeler onun şöhretini, ölümünden sonra da asırlarca devam ettirmiştir. Bu şöhretin diğer bir delili ise *Atebetü'l-Hakayık*'ın sonuna eklenmiş olan manzum parçalardan hareketle, eserin 15.yüzyılda bile yazarına saygı duyularak okunan ve yararlanan bir kitap olduğunun söylenebilmesidir.³¹

3. Edib Ahmed'in Tasavvuf İlişkisi

Edib Ahmed'in herhangi bir tasavvufi okula mensubiyeti hakkında elimizde yeterli bir delil yoktur. O, eserinde herhangi bir hocasından bahsetmediği gibi bir şeyhinden de söz etmez. Bununla birlikte Edib Ahmed'in sûfi meşrep bir zat olduğunu eserini okuyanlar kolaylıkla anlar. Eserinin muhtevası hemen tamamıyla bir mutasavvıfın bakış açısıyla kaleme alınmış nasihatler bütünü görünümündedir. Bu noktadan hareketle onun zahit, mütevazı, güzel ahlak sahibi, devrinde sevilen ve hürmet edilen, vaaz ve nasihatleri insanlar tarafından hüsn-ü kabul gören muhterem bir şahsiyet olduğunu düşündürmektedir.

Onun sûfiyane bir meşrebe sahip olduğu ortaya koyan sebepleri şu şekilde sıralayabiliriz.

Edib Ahmed, eserinde mutasavvıfların şiar haline getirdikleri “kılet-i kelim”i ilk nasihat olarak verir. Az ve öz konuşma Edib Ahmed'in büyük önem verdiği bir husus olmalı ki eserinde bu konuya ayrı bir yer vermiştir.

Yine o, hemen eserinin başında günahkâr bir kul olduğunu itirafla Allah'tan bağışlanma dilemiş ve kurtuluşunun inayet-i ilahiye bağlılığını ifade etmiştir. Bilindiği üzere istiğfar ve tövbe düşüncesi mutasavvıfların üzerinde önemle durduğu bir konudur. Sûfilerce tövbe kapısı bütün

²⁷ Ali Şîr Nevâî, *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve*, Haz.: Kemal Eraslan, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1996, s. 390-1; Ali Şîr Nevâî'nin naklinin değerlendirilmek üzere müstakil bir makale kaleme alan Köprülü, bu bilginin gerçek olmasının imkansızlığını farklı delillerle ortaya koymuştur. Köprülü, “Aybetü'l-Hakayık' a Dair”, s. 255-7.

²⁸ Asım, “Hibetü'l-Hakayık” s. 745.

²⁹ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 44.

³⁰ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 5.

³¹ Köprülüzade, “Ahmed b. Mahmud...”, s. 372-3; Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 16-7; Banarlı, *Türk Edebiyatı Târîhi*, c. 1, s. 246.

makamların ilki olarak kabul edilmiş ve tövbesi olmayanın hiçbir makamının olamayacağı genel kabul görmüştür.

Edib Ahmed'in sûfi meşrep olduğuna delil sayılabilecek bir diğer husus ise onun dünya hakkındaki görüşleridir. Dünyayı yumuşak bir yılan benzeten Edib Ahmed dünyanın oklanması gerektiğini düşünür. Onun sahip olduğu dünya algısı ve bu çerçevede eserinde ortaya koyduğu kanaat, cömertlik gibi ahlak-ı hasene ile ilgili nasihatleri okuyucuda bir sûfiyi dinliyormuş intibasını uyandırır. Ayrıca o, dünya malına karşı hırsa düşmenin ve cimriliğin kötülüğü hususuna da vurgu yapar.

Edib Ahmed'in birçok sûfi ile aynı paralelde düşündüğünü söylememiz icap eder. Örneğin kibir konusunda devrinin müellif sûfilerinden Şeyh İslam'la neredeyse aynı ifadeleri kullanır:

“Yok erdim yaratting yana yok kılıp
İkinç bar kılur sen mukir men munga”³²

(*Yok idim yarattın; yine yok edip, tekrar var edersin; bunu ikrar ederim.*) diyen Edib Ahmed, Şeyh İslam'ın,

“Yok erdük yarattı yana yok kılur
Biligli munı mu tekebbür kurar”³³

(*Kıskançlık, hırs ve kibirlenme ne işe yarar? Bütün mutasavvıflar bu üçünü ayıp görmekte dirler. Yok idik yarattı, yine yok kılar. Bunu bilen büyüklenir mi?*) dizeleriyle aynı manayı terennüm eder.

Yine fakirlere yardım konusu anlatılırken, Yunus Emre'nin

“Bir miskini gördün ise, bir eskice verdin ise
Yarın anda sana gele, Hak şarabın içmiş gibi”³⁴ mısralarındaki manayı çağrıştıran şekilde,
“Yarag aşingnı kişige yitür
Yarag bulsang oprak yalngnı bütür
Küç emgek tegürme kişike kalı
Sanga tegse emgek kişidin kötür”³⁵

(*Yemeğe yarar yemek (varsa) aç insana yedir, giymeye yarar elbise bulursan, çıplapa giydir, başkasına zorluk ve zahmet çektirme, eğer sana başkası eziyet ederse tahammül et.*)

İnsanlara hizmet etmeyi tavsiye sadedinde,

(*Eğilene destek ver ve kesileni ekle, böyle bir adama hür insan kul olur.*) derken Ahmed Yesevî'nin,

“Kayda görseng köngli sınık merhem bolğıl
Andağ mazlum yolda kalsa hemdem bolğıl”³⁶

³² Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 41.

³³ Şeyh İslam, *Mu'înü'l-Mürîd, İnceleme, Metin, Çeviri, Dizin, Tıpkıbasım*, Haz.: Recep Toparlı-Mustafa Argunşah, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 99. (Metnin günümüz Türkçesi'ne çevirisi, Recep Toparlı-Mustafa Argunşah'ın hazırladığı nüshadan alınmıştır.)

³⁴ Yunus Emre, *Yunus Emre Divanı*, Haz.: Selim Yağmur, Dergah Yayınları, İstanbul 2011, s. 374.

³⁵ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 67.

(*Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol. Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol.*) dizlerini hatırlatır.

Eserinden hareketle Edib Ahmed'in sûfi meşrep bir şahsiyet olduğuna başka deliller de verilebilir. Biz bu konuda takdiri, Edib Ahmed'in eserini okuyanlara bırakarak ifade-i merama bu kadar kâfi geldiğini belirtmekle yetinelim.

Öte yandan *Nefehâtü'l-Üns* adlı eseri tercüme eden Ali Şîr Nevâî'nin, eserde bulunmayan bazı eşhası da ekleyerek *Nefehât*'ı genişlettiği ehlince malumdur. Nevâî'nin Edib Ahmed'i de eserinde zikretmiş olması da bizim için dikkate alınması gereken bir husustur.³⁷ Sûfilerin terceme-i hallerinin bulunduğu bu esere Nevâî, kendince önemli bulduğu mutasavvıfları eklemiştir. Bu durum bize Edib Ahmed'in, Nevâî devrinde en azından bir zahit, sûfi veya bir şeyh/pîr olarak kabul edildiğini gösterir.

Son dönem araştırmacıları Edib Ahmed'in tasavvufla ilişkisi bağlamında net ifadeler kullanmaktan çekinseler de, "Menkıbevi olarak nakledilen bilgilerden hareketle Edib Ahmed'in, 15. yüzyılın ikinci yarısında bile Horasan ve Maverâünnehr bölgelerinde zahit, muttaki ve hatta evliya mertebesinde, büyük manevi nüfuz sahibi olarak tanındığı mütalaasında bulunabiliriz."³⁸ diyen Karahan, bu konuda cesur bir hüküm verebilmiştir.

Karahan, "Bir Karahanlı devri Türk şairi olan Edib Ahmed'in, eserinde işlediği konulardan yola çıkarak, yaşadığı dönemde bir irşat ve bir veli gibi hareket ettiğini ve çevresinin de onu böyle kabul ettiğini söyleyebiliriz."³⁹ diyerek de görüşünün delillendirmede Edib Ahmed'in eserinden faydalandığını ifade eder.

Bütün bu değerlendirmeler neticesinde biz de Edib Ahmed'i, tasavvufî neşveye sahip, muhtemelen bir şeyhten manevi terbiye görmüş, devrinde insanlara örnek olmuş, güzel ahlak sahibi, âlim ve zahit bir zat olarak tanımlayabiliriz.

B. Atebetü'l-Hakayık'ta Dünya Tasavvuru

1. Atebetü'l-Hakayık'ta Dünyanın Mahiyeti

Sözlükte, alçak,⁴⁰ yakın⁴¹ gibi manalara gelen dünya, üzerinde yaşadığımız gezegenin adıdır.⁴² İstilah olarak ise ukbanın mukabili olan hayat, yeryüzündeki âlem anlamında kullanılır.⁴³

Dünya sözcüğü Kur'an-ı Kerim'de 115 yerde geçmektedir.⁴⁴ Kur'an'da kullanıldığı hemen her yerde üzerinde yaşadığımız, ahiret yurdunun zıddı olan dünya kastedilir.⁴⁵

Tehânevî, dünyanın çeşitli şekillerde tanımlandığını, bazı âlimlerin dünyayı, altın ve gümüş olarak tanımlarken, bazılarının ise yeme-içme, giyinme ve mesken olarak tarif ettiklerini aktarır. Ancak o, altın ve gümüşün dünya olamayacağını, dünyanın, insanın nefsanî zevklerinden

³⁶ Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, Haz.: Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2010, s. 63.

³⁷ Nevâî, *Nesâyimü'l-Mahabbe ...*, s. 390.

³⁸ Karahan, *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, s. 38.

³⁹ Karahan, *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, s. 40.

⁴⁰ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Kahire 1119, c. 2, s. 1435.

⁴¹ Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, İstanbul 1305, c. 3, s. 810.

⁴² İsmail b. Hammad el-Cevherî, *Mu'cemü's-Sıhah*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2008, s. 356; İbrahim, Mustafa, vd., *el-Mu'cemü'l-Vasît*, Dâru'd-Da'veti, Kahire 1972, s. 299; Ethem, Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul 2005, s. 174.

⁴³ Carra De Vaux, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, s. 669; Süleyman Uludağ, "Dünya", *TDVİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 22.

⁴⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâki, *Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1988, s. 332.

⁴⁵ Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, s. 139.

ibaret olduğu görüşünü serdederek dünyayı, “öldüğünde seninle birlikte gelemeyecek olan ve ölümünden evvel haz aldığın her şey” şeklinde tarif eder.⁴⁶

Tasavvufta dünya, “insanı Allah’tan alıkoyan her şey”, “imtihan yeri”, “ahiretin tarlası” ve “geçici/fani âlem” gibi çeşitli şekillerde tanımlanmıştır.⁴⁷ Yine insanı Allah’tan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şey, mal ve menfaat, itibar, mevki, hırs, şan ve şöhret olarak da tarif edilir. Mutasavvıflar dünyayı, yılanı, zehre, cadıya ve fahişeye benzetirler.⁴⁸ Dünya hakkında dervişler, “yalan dünya/yalancı dünya” tabirini kullanmışlar⁴⁹ ve yaşlı bir kadına benzettikleri dünyayı uç talakla boşamışlardır.⁵⁰

İmam Gazali dünyayı, insanlara süslü ve güzel görünerek, onları kendine çeken ve Allah’a kavuşmaktan men eden çirkin bir şey olarak tarif eder.⁵¹

El-Mekkî ise dünyayı, her kula heva olarak verilen bir nasip ve kalbinde yer eden arzular olarak tanımlar.⁵²

Mevlânâ’ya göre dünya, insanları süsüyle aldatan ve onları tuzağına çeken bir büyücüdür. O bu düşüncesini şöyle dile getirir:

“Azizim! Sakın, şu geçici dünyanın kara işli sevdası, karalığı, şu buğday gösterip arpa satan, şu kara yüzüne ak boya çalmış olan, kendisini genç gösteren şu yalancı, şu düzenci kart dünyanın sevgisi, onun kötü, kara rengi huy olmasın sana; sakın ha!”⁵³

Yusuf Hakikî de,

“İşbu acūzeden kim oldısa pāk dāmen

Nūr-ı başiret ana bŷ-ı kamis-i takvā”⁵⁴

beytiyle dünyayı yaşlı bir kadına benzeterek, ondan uzaklaşmanın basiret nuru ve takva elbisesine ulaşacağını belirtir.

Edib Ahmed de dünyayı aldatıcı bir kadına benzetir. Bazen peçesini açarak yüzünü gösteren, kendisine gönül vereni kucaklayacakmış gibi yapan bu kadın, birden sırtını döner ve aşığından yüz çevirir, hızla yanından uzaklaşır. Edib Ahmed, bu düşüncesini şu dörtlüğüyle dile getirir:

“Nikab kötrür ajun birer yüz açar

Yazar kol kuçar teg yana terk kaçar

⁴⁶ Muhammed Ali et-Tehânevî, **Mevsuatü Keşşâfi Istilahâti'l-Funûni ve'l-Ulûm**, tahk.: Ali Dahruc, Mektebetü Lûbnan Naşirun, Beyrut 1996, c. 1, s. 799.

⁴⁷ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri**, s. 174.

⁴⁸ Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 112.

⁴⁹ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri**, s. 174.

⁵⁰ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 112. Tasavvufî düşüncede dünya algısı hakkında değerlendirme için bkz.: Zafer Erginli, “Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünyâ Algısına Toplu Bir Bakış”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2006, cilt: 15, sayı: 2, s. 117-181; Ali Bolat, “Muhâsibî (ö. 241/855)’nin el-Mekâsib’i Bağlamında Tasavvufta Dünyaya Bakış ve Hakikî Zühd Anlayışı”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 2003, cilt: 4, sayı: 11, s. 177-196.

⁵¹ Ebû Hamîd Gazâlî, **Kimya-yı Saadet**, Çev.: Faruk Meyan, İstanbul 1979, s. 372.

⁵² Ebû Tâlib el-Mekkî, **Kûtü'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfu Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd**, tahk.: Asım İbrâhim el-Kiyâlî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c. 1, s. 440.

⁵³ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, **Mecâlis-i Seb'a**, Çev.: Abdulkaki Gölpınarlı, Kent Basımevi, İstanbul 1994, s. 21-2.

⁵⁴ Yusuf Hakikî, **Yusuf Hakikî Baba Divanı**, Haz.: Erdoğan Boz, Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Ankara 2009, s. 48.

Yayıncı bulut teg ya tüş teg hali

Dirensiz keçer baht ya kuş teg uçar”⁵⁵

(Dünya bazen peçesini kaldırır ve yüzünü açar. Kucaklayacak gibi kollarını açar, fakat hemen kaçır. Baht yaz bulutu gibidir veya rüzgâr gibi boşdur. Durmadan geçer veya kuş gibi uçar.)

Dünyanın yüzünü açması, insanın bahtının yaver gitmesi ve işinin âsân olması anlamındadır. Bu anlamda insanın sağlık, gençlik, makam ve zenginlik gibi nimetlere sahip olduğu dönemler, “dünyanın peçesini açması” olarak değerlendirilebilir. Dünyanın insandan yüz çevirmesi ve ondan uzaklaşması ise hastalık, ihtiyarlık ve fakirlik gibi sıkıntılı dönemler olarak anlamlandırılabilir.

Dünyanın süsü, insanın hoşuna giden her şeydir. Dünyada var olan her şey insan için yaratılmıştır. Dünyanın süsü de insan içindir. Doğal olarak insan, bu dünyadan ve içindekilerden faydalanacaktır. Burada eleştirilen husus, insanın bu dünyanın süsüne ve alâyişine aldanarak kendini tamamen bu dünyaya kaptırması ve dünyada var oluş sebebini unutmasıdır.

Edib Ahmed, dünyanın, bazen gülümseyen fakat çok geçmeden yine kaşlarını çatıp, surat asan ikiyüzlü ve sahtekâr bir insana benzediğini düşünür. Şöyle der:

“Ajun külçirer baz alın kaş çatar

Bir elgin tutup şehd birin zehr katar

Asel tatrup ilkin tamak tattıtp

Kidinrek kadahka sunup zehr katar”⁵⁶

(Dünya gülümser, fakat yine alın buruşturur ve kaş çatar. Bir elinde bal tutup, birinde zehir saklar. Önce baldan tattırarak, ağız tatlandırır. Biraz sonra kadehe zehir katarak sunar.)

Edib Ahmed’e göre dünya, karşısındakini öldürmeye niyet etmiş bir düşmandır. Ancak dünya, düşmanlığı açıktan yapmaz. O, dost ve yaren görünerek insanı aldatır. Bir elinde tuttuğu balı ikram ederek sahte dostluğunu izhar ederken, asıl niyetini gerçekleştirmek üzere diğer elinde zehir saklar. Önce bal vererek insanı kendine meftun kılan dünya, balı tadan kişinin kadehine gizlice zehrini akıtır. Balın tadındaki güzellikle zehrin acılığını gizler. Tatlı balı yiyen insan ise zehirlendiğinin farkına bile varmaz.

Bu anlatımda Edib Ahmed, dünyevi zevklerin ve nimetlerin dış görünüşünün çok çekici, tadının lezzetli olduğunu, bu nimetlere kendini kaptırarak hırsa ve tamaha düşen insanın kendini manen helak ettiğinin farkına varamayacağını ifade etmek ister. Dikkat edilirse burada dünyanın topyekûn bir reddinden ziyade ona gönül vermenin ve kendini kaptırmanın tehlikesinden bahsedilmektedir. Bu düşüncüyü Edib Ahmed şu şekilde dillendirir:

“Bu ajun ma körmekke körklüg taşı

Velikin içinde tümen na-hoşı

Bakıp taş bezekin körüp sen munga

Köngül bamaking bil hatalar başı”⁵⁷

(Bu dünyanın da dıştan görünüşü güzeldir. Fakat içinde binlerce nahoşluk vardır. Bakıp, dış süsünü görerek, senin ona gönül bağlaman, bil ki hataların başıdır.)

⁵⁵ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 57-8.

⁵⁶ *Age.*, s. 56.

⁵⁷ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 57.

Dünyevi zevklerin ve elde edilen dünya nimetleri ilk bakışta çok güzel olmasına aldanmamak gerekir. Bu güzel görüntünün altında nice nahoşluk ve çirkinlikler gizlenmiş olabilir. İnsanın dünya nimetlerinin dış görünüşündeki güzelliğe kapılarak ona gönül vermesi, hayatında düşeceği hataların başı olarak değerlendirilir.

Dünyayı, yumuşak derili bir yılanı benzeten Edib Ahmed, dünyaya gönül veren insanı, dokunulunca pürüzsüz ve yumuşak bir deriye sahip olan yılanın yumuşaklığına aldanan insana benzetir.

“Yılan teg bu ajun yılan oklagu
Yokamakka yumşak içi pür agu
Yılan yumşak erken yavuz fi'l iter
Yırak turgu yumşak tip azılmagu”⁵⁸

(Bu dünya yılan gibidir. Yılanı oklamak lazımdır. (O) el ile yoklanırsa, yumuşaktır. Fakat içi zehir doludur. Yılan yumuşak olduğu hâlde, kötülük yapar. (Ondan) uzak durmalı ve yumuşak diye yanılıp tutmamalı.)

Edib Ahmed, dünyevi zevklerin çekiciliğini açıklamak üzere “yumuşak yılan” metaforunu kullanmaktadır. Ona göre bu yumuşak görünüşün altında, insanın dünya ve ahiretini mahvedecek birçok menfilik ve çirkinlikler mevcuttur. İnsan dünyevi zevkleri güzel ve hoş göyerek dünyaya gönül vermemelidir.

Bu anlamda tasavvufî düşüncedeki dünyanın leş olarak tanımlanmasına oldukça yakın durur. Dünyanın aslında çirkin olduğunu beyan sadedinde ortaya konulan bu düşüncüyü Ahmed Yesevî'nin şu dizelerinde görebiliriz:

“İşk otıga küygen aşık rengi uçar
Ukba sarı cedel kılıb mundın köçer
Munda bolgan girihlerni anda açar
Resul dünya cife dedi koydum mena.”⁵⁹

(Aşk ateşine yanan aşığın rengi uçar. Ahirete doğru çekip buradan geçer. Burada olan düşümlerini orada açar. Resul, “Dünya leştir.” dedi bıraktım ben işte.)

Edib Ahmed, dünyevi zevklerin sanıldığı gibi katıksız ve saf bir neşe ve sürur kaynağı olmadığını, tadılan her zevkin ve nail olunan her nimetin, yanında birçok sıkıntı, dert ve ıstırapla geldiğini düşünür:

“Bu ajun mezesi katıglıg meze
İzası öküşrek mezesi aza
‘Asel kayda erse bile arısı
Arı zehri tatgu ‘aseldin oza”⁶⁰

(Bu dünyanın tadı karışıktır. Eziyeti daha çok, tadı ise azdır. Bal nerede ise arısı beraberdir. Baldan önce arının zehri tadılır.)

⁵⁸ Age., s. 57.

⁵⁹ Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 91.

⁶⁰ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 75.

“Süçüg tatting erse açığka anun
 Birin kelse rahat kelür renc onun
 Aya gam katıgsız sürur umguçı
 Bu ajun kaçan ol umınçka orun”⁶¹

(*Eğer tatlı tattın ise, acıya hazır ol. Rahat birer-birer gelirse, zahmet onar-onar gelir. Ey gam karışmamış sürur uman! Bu dünya ne zaman ümit yeri olmuştur?*)

Anlaşılabacağı üzere dünya, insana asla kusursuz bir mutluluk sunmayacaktır. Gamsız ve dertten uzak bir hayat uman insanın, bu emeline ulaşması mümkün değildir. Dünyada kavuşulan her nimetten sonra insan, tattığı zevklerden daha büyük bir sıkıntı ile karşılaşmaya hazır olmalıdır. İnsan, bu dünyada saf mutluluğa erişeceğini ummamalı ve ondan asla vefa beklememelidir.

2. Dünyanın Vefasızlığı

Dünyanın vefasızlığı düşüncesi mutasavvıflar arasında genel kabul görmüş bir anlayıştır. Mevlânâ, “Şaşarım o kula ki, dünyanın vefasızlığını görür, azizlerini toprağa verir; Kur’an okuyanlardan “Herkes ölümü tadacaktır.”⁶² ayetini işitir, duyar; öyle olduğu hâlde, bu kadar sevgiyle, bu kadar düşkünlükle, bu kadar hırsıyla dünya malını toplar? Ölülerin mezarlarını ve kefenlerini gördüğü, dostların ayrılığını tattığını anladığı hâlde, gönlünü mala, mülke ve dünyaya nasıl verir?”⁶³ diyerek dünyanın vefasızlığına işaret ederken, Aziz Mahmud Hüdayi ise, dünyanın vefasızlığını,

“Kim umar senden vefayı,
 Yalan dünya değil misin?
 Muhammed-i Mustafa'yı
 Alan dünya değil misin?”⁶⁴ diyerek dile getirir.
 Yusuf Hakikî ise
 “Kogıl bu hubb-ı şehvâtı bu lezzâtı bilürsin kim
 Vefâ bulmuş degüldür bir kimesne dünyeden asla”⁶⁵
 beytiyle dünyanın vefasızlığını anlatır.
 Edib Ahmed de dünyanın vefasızlığı fikrine sahiptir. Bu düşüncesini şöyle dile getirir:
 “Hünerlîgka ajun vefasızrak ol
 Hünersızka mundın cefa azrak ol
 Hüner birle devlet birikmekliki
 Bulunmaz kamug kızda ol kızrak ol”⁶⁶

⁶¹ Age., s. 57.

⁶² Âl-i İmrân, 3/185.

⁶³ Mevlânâ, *Mecâlis*, s. 92-3.

⁶⁴ Aziz Mahmûd Hüdâyî, *Divân-ı İlâhiyât*, Haz.: Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, Üsküdar Araştırma Merkezi, İstanbul 2005, s. 155.

⁶⁵ Yusuf Hakikî, *Yusuf Hakikî Baba Divanı*, s. 60.

⁶⁶ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 76.

(Dünya hüner sahibi için daha çok vefasızdır. Hünersize burada ceza daha azdır. Hüner ile talihin bir araya gelmesi (ise), bulunmaz nevadirden daha nadirdir.)

“Ne yazdı ajunka bu sahip hüner

Negüke bu anı ulaşu kınar

Hasislerni kötrüp nefisni çalıp

Azu kutsuz ajun karıpmu munar”⁶⁷

(Hüner sahibi, dünyaya karşı ne (gibi bir) kusur işlemiştir? Niçin bu (dünya) ona durmadan eziyet çektirir? Hasisleri yükselterek, kıymetlileri yere vuruyor. Yoksa bu kutsuz dünya ihtiyarlayıp bunadı mı?)

Görülebileceği üzere Edib Ahmed, dünyanın vefasızlığını, hünerlinin bu dünyada itibar görememesi, başına bin bir türlü dert ve sıkıntının gelmesi ve talihinin yaver gitmemesi ile delillendirir. Ona göre dünya, hünerli insana vefa icabı daha rahat ve güzel bir hayat sunmalıdır. Fakat durum bunun tam tersine vuku bulmaktadır.

Edib Ahmed'in bu düşüncesi, Hz. Peygamber'in, “İnsanlar içinde en ağır imtihana çekilenler peygamberlerdir. Sonra sırasıyla (manevi makamları itibarıyla) onları takip edenler, sonra onları takip edenler...”⁶⁸ mealindeki hadis-i şerif akla gelmektedir. Peygamberler insanların en hünerlisi oldukları hâlde bu dünyada en büyük sıkıntılara onlar katlanmışlar, türlü bela ve dertler onların başına gelmiştir. Eğer bu dünyada vefa olsaydı öncelikle varlıklar içinde en hayırlılar olan peygamberlere ikram ve ihsanla davranırdı.

3. Dünyanın Faniliği

İnsan, bu dünyaya imtihan için geçici bir süre ile gönderilmiştir. Yaradılışın anlamı budur. Bir insan daimî ikametgâhı zannederek bu dünyaya kapılırsa, ölüm günü acı bir gerçekle yani bu dünyanın faniliği ile karşılaştığında hüsrana uğrayacaktır.

Dünyanın faniliği düşüncesi Kur'an-ı Kerim'e dayanır. Kur'an'da, “Yeryüzünde bulunan her şey fanidir. Ancak, yüce ve cömert olan Rabbinin varlığı bakidir.”⁶⁹ buyrulur bu düşünce açıklanır.

Tasavvufî düşüncede dünyanın faniliğine sıkça vurgu yapılır. Mevlânâ dünyanın faniliğini “uyuyan adamın gördüğü rüya” metaforuyla izah eder:

“Bu âlem bir rüyadır. Zanna kapılma sen. Rüyada bir el kesilse bile zararı yok. Sen, gündüzün de uykudasın. Ey yiğit bil ki uykun da uyanıklığın da uyuyan adamın rüya içinde rüya görmesine benzer. Bu adam kendisini uyumuyorum sanır. Ama bilmez ki ikinci uykudadır. İki kat uyku içindedir.”⁷⁰ Mevlânâ, ahirete nispetle dünyanın durumunu anlatmak için bu benzetmeyi yapmıştır. Bu dünyanın bir rüya kadar kısa ve geçici olduğunu düşünen Mevlânâ, rüyada elde edilen menfaatler ile başa gelen sıkıntıların geçici oluşundan hareketle bu dünyaya da aynı hükmü verir.

Ahmed Yesevî de dünyayı şom olarak nitelediği dizelerinde dünyanın geçiciliği hakkında,

⁶⁷ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 76

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, c. 6, s. 369.

⁶⁹ Rahmân, 55/25-26.

⁷⁰ Mevlânâ, *Mesnevi*, c. 3, s. 141.

“Şum dünyaya köngil bağlab kahil boldum

İşret birle vaderiğa cahil boldum

Bu dünyanı öterini emdi bildim

Ya ilahî! Afv kılğıl günahımını”⁷¹

(*Kötü dünyaya gönül bağlayıp ergin oldum. Eğlence ile vah yazık cahil oldum. Bu dünyanın geçiciliğini şimdi bildim, Ya Allah'ım! Affeyle günahımı.*) der.

Yusuf Hakikî de dünyanın faniliğine şöyle değinir:

“Âkıbet dünya hod olur fâni

Hele elden ko sen bu virâni

Hoş görelim bu cem ‘i mestâni

Eydelüm lâ ilâhe illallâh”⁷²

Edib Ahmed de dünyanın faniliği fikrine sahiptir. Bu düşüncesini o, şu dörtlükleriyle dile getirir:

“Bekasız erür bu ajun lezzeti

Keçer yil keçer teg meze müddeti

Yigit koca bolur yangı eskirür

Kavi erse kamlur kaçar kuvveti”⁷³

(*Bu dünya lezzeti baki değildir. Zevk müddeti, yel geçer gibi geçer. Genç, ihtiyarlar ve yeni, eskir; kuvvetli çöker, kuvveti gider.*)

“Bu ajun rıbat ol tüşüp köçgölüg

Rıbatka tüşügli tüşer keçgölüg

Öng arkış uzadı kopup yol tutup

Öngi kopmuş arkış neçe kiçgölüg”⁷⁴

(*Bu dünya, konup-göçmek için bir kervansaraydır. (İnsan) kervansaraya geçmek (gitmek) için iner. Kervanın başı kalkmış ve yolu tutarak uzaklaşmıştır. Başı kalkmış olan kervan (daha) ne kadar gecikebilir?)*

Anlaşılabacağı üzere Edib Ahmed’e göre dünya, temelli kalınacak ve yerleşilecek bir yer değildir. Belli bir süre dinlenilip sonra yola devam edilecek bir kervansaraydır. Dünyanın kendisi baki olmadığı gibi sunduğu nimetler ve dünyadan alınacak zevkler de kalıcı değildir. O hâlde bir insanın bu fani dünyaya gönül vermesi ve devamlı kalacakmış gibi tüm yatırımını bu dünyaya yapması gerçekten de şaşılacak bir durumdur.

Dünya gibi dünya malının da fani olduğunu düşünen Edib Ahmed, bu düşüncesini ise

“Bu kün bar yarın yok bu dünya nengi

⁷¹ Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 121.

⁷² Yusuf Hakikî, *Yusuf Hakikî Baba Divanı*, s. 10.

⁷³ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 55-56.

⁷⁴ *Age.*, s. 54.

Mening timişing neng adınlar ongi
 Kamug tolğan irlür tükel eksiyür
 Kamug abadanning harab ol songı⁷⁵

(*Dünya malı bugün var yarın yoktur. Benim dediğin mal başkalarının kısmetidir. Her dolan azalır, her tam olan eksilir. Her mamurluğun sonu harap olmaktır.*) sözleriyle dillendirir.

İnsanın bu dünyada sahip olduğunu sandığı tüm servet ve nimetler aslında kendisine geçici bir süre için bırakılmış emanetler mesabesindedir. Bir müddet bu mal ve mülkü kullanacak daha sonra da bu servet başkalarının kısmeti olacaktır. Bu kaçınılmaz sonu Edib Ahmed, dramatik bir şekilde şöyle ifade eder:

“Kamug kazganıglı ajun malını
 Yiyümedi bardı körüng halini
 Tişisi kalıp bir adın er bile
 Ol anda yatıpan birür sanını⁷⁶

(*Dünya malını kazananların hepsi (onu) yiyemeden gitti, hâllerini görün. Karısı başka bir erkek ile kalıp, onun yanında yatarak vücudunu verir.*)

“Sening malın ol mal aşındurdukung
 Sanga hasret ol tek tutup turdukung
 Bu kün kendü süçüg bu tirmek sanga
 Açığ bolga yarın kodup bardukung⁷⁷

(*Senin malın, öbür tarafa geçirdiğin maldır. Elinde tuttuğun (ise), senin için ancak hasrettir. Bugün, toplamak senin için tatlıdır. (Fakat) yarın bırakıp gitmek acı olur.*)

Dünyanın faniliğinden hareketle, dünyaya değer vermeme düşüncesi tasavvufi tefekkürde önemli bir yeri haizdir. Bu düşünceye göre dünya ve içindekilerin bugünkü hâliyle değerlendirilmesi insanı yanıltabilir. Kişi dünyalıkların sonunu görmeli ve bu görüşün neticesi olarak da dünyaya gereğinden fazla değer atfetmemelidir. Hz. Mevlânâ bu fikri şöyle açıklar:

“Ey baharların güzelliğine şaşıp kalan, güzün sarılığına ve soğukluğuna bak... Şu güzel gökyüzünde dolunayı görürsün. Onun ay sonundaki hüsrânını da gör... Aynı şekilde âlemin her parçasını düşünüp ilk hâliyle son hâlini göz önünde bulundur. Kim daha çok bakarsa ahiret (sona) daha mutludur... Görüyorsun, her biri ay gibi güzel yüzlü. İlk hâli görülünce son hâli gör.”⁷⁸

Sahip olunan tüm dünyalıkların, insanın ölümüyle, elden çıkacağını ifade eden Edib Ahmed ise, dünyanın faniliğini,

“Neçe yir bar erdi sığışmaz eri
 Eri bardı kaldı kurug tk yiri

⁷⁵ Age., s. 56.

⁷⁶ Edib Ahmed, Atebetü'l-Hakayık, s. 62.

⁷⁷ Age., s. 75.

⁷⁸ Mevlânâ Celaleddin Rumi, Mesnevi, Çev.: Hicabi Kırlangıç, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya 2007, c. IV, s. 114-5.

Neçe alim erdi neçe feylesuf

Kanı bu kün olar minginde biri⁷⁹

(*Halkına dar gelen ne kadar yer vardı; halkı gitti, yalnız (onların) boş yeri kaldı. Ne kadar âlim, nice feylesof vardı; bugün onlar hani, (hani) binde biri?*) sözleriyle açıklar. Bu ifadeleriyle Edib Ahmed adeta, “Şüphesiz yeryüzüne ve onun üzerindekiyle biz varis olacağız, biz! Ancak bize döndürülecekler.”⁸⁰ ayetine bir telmih yapmaktadır.

Edib Ahmed’in dünyanın vefasızlığını, faniliğini ve sonu hakkındaki düşüncelerini açıkladıktan sonra, onun, dünya malına haris olmamanın gerekliliği ve kanaat hakkındaki düşüncelerini de incelemek istiyoruz. Zira o, dünyaya ve malının değersizliği düşüncesinden yola çıkarak, hırsın anlamsızlığını ve kötülüğünü izah eder. Ona göre, rızık belirlenmiş olduğundan, insan, dünya hırsına kapılmamalı ve dünyadan kendine yetecek kadarla yetinmelidir.

C. Atebetü'l-Hakayık'ta Hırs ve Kanaat

Edib Ahmed, hırsa düşülmemesi konusunda uyarılarda bulunur. O, tatlı dille nasihat eden bir bilge edasıyla okuyucularını hırsa karşı şöyle ikaz eder:

“Aya hırs idisi harislik nerek

Ayu bir manga bu negüke kerek

Tar erse king erse bitildi ruzung

Harislik kılurmu munı edgürek⁸¹

(*Ey hırs sahibi, harisliğin ne lüzumu var? Bana söyleyiver, bu ne işe yarar? İster dar, ister geniş olsun, rızkın yazılmıştır. Harislik bunu daha iyi yapar mı?*)

“Harislik ma erke yavuz haslet ol

Harislik songı gam ökünç hasret ol

Bu baylık çıgaylık idi kismet

Harislik tek erke kurug zahmet ol”⁸²

(*Harislik de insan için kötü bir huydur. Harisliğin sonu gam, pişmanlık ve hasrettir. Zenginlik ve fakirlik Allah'ın kismetidir. Harislik, insan için, sadece boş bir zahmettir.*)

Dörtlüklerden de anlaşılacağı üzere Edib Ahmed, hırsın boş bir uğraş olduğunu düşünür. Bu düşüncesinin temelinde ise rızkın Allah tarafından tayin ve takdir edildiği, bu takdirin değişmeyeceği inancı yatkındır. Bu ifadeleriyle Edib Ahmed, “Sizden birisinin yaratılış maddesi annesinin karnında kırk günde tamamlanır. ...Bir melek ona ruh üfürür. Melek, dört kelimeyle; rızkını, ecelini, amelini şaki ve saîd olduğunu yazmakla emrolunur...”⁸³ hadisindeki rızkın Allah'ın tayin ve takdirinde olduğu inancına telmih yapar. Bu inanca göre insanın, hırs içinde haram helal ayrımı yapmadan dünya malına tamah etmesi rızkını artırmayacaktır. O hâlde insanın beyhude bir çaba olan hırsa düşmesinin anlamı yoktur.

⁷⁹ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 56.

⁸⁰ Meryem, 19/40.

⁸¹ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 65.

⁸² *Age.*, s. 64.

⁸³ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Kader, 1, Bed'ü'l-Halk, 6, Enbiyâ, 1.

Hız. Mevlânâ da hırs konusunda Edib Ahmed'le aynı paralelde düşüncelere sahiptir. O, mal hırsını, eşeğin sırtındaki bir yaraya; mal ve mülkü ise eşeğin bu yarasına bağlanan ve yaraya yapışan beze benzetir. Şöyle der:

“Bir bez parçası eşeğin yarsına sımsıkı yapıştığında, onu oradan parça parça çekip çıkarmak istesen, eşek acısında çifte atar. Ondan sakınan kişiye ne mutlu! Hele bir de elli yerinde yarası, her yaranın üstüne bağlanmış ıslak bir bez varsa... Ev bark (mal-mülk) o beze benzer, bu hırs da yaraya. Hırsı çok olanın yarası da çok olur.”⁸⁴

İnsanın, hırsıyla hareket ettiği sürece doyuma eremeyeceğini ve bu psikolojiyle hareket edenlerin, her zaman elindekinden daha fazlasını elde etmeye çalışacağını izah etmek üzere Edib Ahmed şöyle der:

“Haris todmaz ajun nengini tirip
Harislik karıamaz idisi karıp
Harislikni kodur haris er kaçan
Ölüp yatsa toprak içinge kirip”⁸⁵

(Haris, dünya malını toplamakla doymaz. Sahibi ihtiyarladığı hâlde, harislik ihtiyarlamaz. Haris adam harisliği ancak ölüp, toprak altına girdikten sonra bırakır.)

Bu dörtlüklerde harisin kendisinin ihtiyarladığı hâlde, harisliğin ihtiyarlamadığını belirten şu hadis-i şerife telmih vardır. “Âdemoğlu ihtiyarladıkça onda iki şey gençleşir: Mala karşı hırs ve hayata karşı hırs.”⁸⁶

“Haris tirip armaz usanmaz bolur
Harislik igining emin kim bilür
Haber bar birilse eger ademi
İki kol dinar ma ol üç kol k olur”⁸⁷

(Haris mal toplamaktan yorulmak ve usanmak bilmez. Harislik hastalığının ilacını bilen var mı? Bir söz vardır: Eğer bir kimseye iki vadi dolusu dinar verilirse, o (muhakkak) üç vadi ister.)

Edib Ahmed bu dörtlüklerinde harisin doyumsuzluğunu ve açgözlülüğünü açıklamak için yine bir hadis-i şerife atıf yapar. O, her ne kadar “bir söz” diyerek hadis olarak rivayet etmese de, ifadelerde yer alan hadis-i şerif, meşhurdur. Hadisin meali şöyledir: “Âdemoğlu için iki vadi dolusu mal olsaydı, mutlaka bir üçüncüyü isterdi. Âdemoğlunun iç boşluğunu ancak toprak doldurur. Allah tövbe edenleri affeder.”⁸⁸

Hırsın çaresi olmayan bir dert olduğunu düşünen Edib Ahmed, dünya malının, insanı bu dünyada birçok kaygı ve endişelere sevk edeceğini; ahirette ise insana yük ve vebal olacağını, dünyada elde edilenlerin ahirette hesabının verileceğini ise şöyle dillendirir:

⁸⁴ Mevlânâ, **Mesnevi**, c. 5, s. 101.

⁸⁵ Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık**, s. 65.

⁸⁶ Buhârî, **Sahîh**, Rikâk 5; Ebu'l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyrî Müslim, **el-Câmi'u's-Sahîh**, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Zekât 115; Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, **Sünenü't-Tirmizî**, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Zühd 28.

⁸⁷ Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık**, s. 65.

⁸⁸ Buhârî, **Sahîh**, Rikâk 10; Tirmizî, **Sünen**, Zühd 27.

“Aya malka suk er yakin bil bu mal
Bu kün kadgu sakınç yarın yük vebal
Haram erse maling azab ol songı
Hisab ol eger bolsa maling halal”⁸⁹

(*Ey mala karşı haris adam! Gerçek bil ki, bu mal bugün kaygı ve düşünce; yarın ise yük ve vebaldir. Malın haram ise sonu azaptır. Eğer malın helal ise (onun da) hesabı sorulur.*)

Gerçekten de bu dünyada sahip olunan malın/servetin korunması veya daha da artırılması düşüncesi, insanı, büyük tasalara düşürür. Elindekilerin kaybolacağı veya azalacağı fikri, zengini meşgul eden en büyük endişelerdendir. Öte yandan helalinden kazanılmış olsa bile sahip olunan tüm dünyevî nimetlerden hesaba çekilecek olunması da diğer bir korku ve endişe kaynağıdır.⁹⁰ Haram yollarla elde edilmiş bir malın ise insana dünyada mutluluk vermemesi yanında ahirette azaba neden olacağı da aşikârdır. Edib Ahmed bu dörtlükleriyle Hz. Ali'den ve diğer sahabîlerden rivayet edilen şu sözü hatırlatmaktadır: “Dünyanın helâli hesap, haramı ise azaptır.”⁹¹

Edib Ahmed, okuyucusunu tul-i emelden de sakındırır. O, ecelin, uzun emelin altında saklı olduğunu savunarak, sonsuz dünyevî hedefler peşinde koşmak yerine salih ameller işlenmesini salık verir:

“Yime pendim al kel uzatma emel
Emel asrasında busuglı ecel
Emel timişim dost uzun sanmak ol
Uzun sanma sakın çöküş kıl amel”⁹²

(*Gel yine öğüdümü dinle; fazla emel besleme. Emelin altında ecel saklıdır. Ey dost, emel dediğin, uzun düşünmektir. Düşünceyi uzun etme, (daha) çok amel kıl.*)

Ecelin, tul-i emelin altında bulunduğu düşüncesinin kaynağı da yine bir hadis-i şeriftir. Hadis-i şerif mealen şöyledir:

“Hz. Peygamber (s.) bir gün yere çubukla, kare biçiminde bir şekil çizdi. Sonra, bunun ortasına bir hat çekti, onun dışında da bir hat çizdi. Sonra bu hattın ortasından itibaren bu ortadaki hatta istinat eden bir kısım küçük çizgiler attı. Resûlullah (s.) bu çizdiklerini şöyle açıkladı: Şu çizgi insandır. Şu onu saran kare çizgi de eceldir. Şu dışarı uzanan çizgi de onun emelidir. (Bu emel çizgisini kesen) şu küçük çizgiler de musibetlerdir. Bu musibet oku, yolunu şaşırarak insana değmese bile, diğer biri değer. Bu da değmezse, (insana) ecel oku değer.”⁹³

Edib Ahmed, mal hırsına düşen ve böylece dünyayı hayatının tek anlamı hâline getiren insanın eleştirerek, ölümle birlikte biriktirilen malın bir anlam ifade etmeyeceğini anlatır. Ona göre hayatını mal biriktirmekle heba eden insanın unutmaması gereken en önemli gerçek, biriktirdiği malın kendisine bir hayat bağışlamasının mümkün olmadığını. O, şöyle seslenir:

“Ayur sen kedim ton şerab aş kerek
Telim mal öküş kul kara-baş kerek

⁸⁹ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 74.

⁹⁰ Dünyada nail olunan tüm nimetlerden ahirette sorgulanacağı Kur'an'da şöyle bildirilir: Tekâsür, 112/8: “Sonra o gün, size verilmiş olan her nimetten sorguya çekileceksiniz.”

⁹¹ Ebû Hamid Gazâlî, *İhyau Ulumiddin*, Dâru's-Şa'b, Kahire trz., c. 5, s. 809.

⁹² Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 64.

⁹³ Buhârî, *Sahih*, Rikâk 3; Tirmizî, *Sünen*, Kıyamet 23.

Eger yıgđıng erse umurluk tavar
Burun başka bōrkni keder baş kerek”⁹⁴

(*Dersin ki, giyecek, yiyecek ve içecek lazımdır. Çok mal, çok kul ve cariyeye lazımdır. Eğer ömürlük mal yıgđın ise (unutma ki), önce bōrkü giyecek baş lazımdır.*)

Hırs içinde mal biriktirme derdiyle hastalanmış gönüllere en iyi ilacın ölüm tefekkürü olduğunu bilen Edib Ahmed, harise seslenerek, bugün sahip olduğu tüm servetinin öldükten sonra elinden çıkacağını, mirasçılarının bütün biriktirdiklerini kendi aralarında paylaşacaklarını, defni için gerekli kefeni bile, gönülden değil de utanma belasına vereceklerini dramatik bir üslupla anlatır:

“Nelük malka munça suk ol bu özüng
Kōngülde gaming ol tilingde sözüng
Barur sen bu maling yagingka kalur
Uyadıp birürler sarıngu bözüng”⁹⁵

(*Nefsin mala karşı neden bu kadar haristir? Gönülde gamın ve dilinde sözün (hep) odur. (Kendin) gidersin, bu malın düşmana kalır. Sarınacak bezini de (kefen) utandıkları için verirler.*)

Edib Ahmed'in dünya hırsına düşülmemesi yönündeki nasihatlerinden, insanın işten-güçten kalarak bir tarafa çekilmesini ve tembelliği savunduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Tam tersine o, insanın kendi ihtiyaçlarını karşılayarak başkasına muhtaç olmadan yaşamasının gerekliliğine inanır. Onun üzerinde durduğu konu ihtiyaçtan fazlasını tedarik etme anlamındaki hırsın kötülüğüdür.

Kanaat düşüncesi mutasavvıflar arasında yaygın bir anlayış hâline gelmiştir. Edib Ahmed'le hemen hemen aynı dönem ve coğrafyada yaşayan Şeyh İslam da hırsın anlamsızlığı ve kanaatin güzelliğinin altını çizer:

“Aç gözlü kişi hırsıyla özlediğini, hırsıyla bulamaz. Açgözlülük çaresi olmayan bir hastalıktır. Kanaatli insan her zaman değerlidir. Ey akıllı kişi! Bu sözü işit ve anla. Hz. Musa kanaat ile Allah'a yakınlığı. Tur dağına varıp Allah'la konuştu. Kanaat Hz. Peygamberin çok yalvararak Allah'tan dilediği tertemiz bir sünnetidir. Kanaat insan için tükenmez bir hazine olmasına rağmen aç gözlü kişi, hırsı ile yaşayıp gider. İnsan bütün dünya malını yıgđsa da ne fayda? Çünkü onlar yine başkalarına kalır. Kanaat her zaman mutluluktur. Mutluluğun aslı kanaattir. Aç gözlülük ile Karun eşkıya oldu. Aç gözlülük bu dünya için bir felakettir.”⁹⁶

Sühreverdî de seyr u sülûkun şartlarını sayarken bunlara, dünyaya iltifatı ve yönelmeyi terk etmeyi de ekler. Ona göre, dünyadan, açlığını giderecek bir lokma ve avretini örtecek bir hırkaya kanaat edilmelidir. Bu ise helalden ve zaruret ölçüsünde olmalıdır. O, Allah'ın en çok buğz ettiği kişinin, dünyayı seven kişi olduğunu ve onun sohbetinden şerden başka bir şey hâsıl olmayacağını ifade eder.⁹⁷

Edib Ahmed'in kanaat hakkındaki düşüncelerini ise onun şu dōrtlüklerinden öğreniyoruz.

⁹⁴ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 64.

⁹⁵ *Ağ.*, s. 74.

⁹⁶ Şeyh İslam, *Mu'înü'l-Mürîd*, s. 160.

⁹⁷ Adem Çatak, *Şihabeddin Sühreverdî, Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Gümüşhane Üniversitesi Yay., Gümüşhane 2012, s. 94.

“Köngüldin çıkar tavar suklıkın
Kedim birle tap tut karın toklukın
Çıkaylık yarınlık azuk yoklukı
Çıkaylık tip ayma tavar yoklukın”⁹⁸

(*Mal hırsını gönlünden çıkar. Giyim ve karın tokluğu ile iktifa et. Fakirlik, yarının azığının yokluğudur. Mal yokluğuna fakirlik deme.*)

“Bu dünya nengindin yigü kedgülük
Al artuk tileme vebal yüdgülük
Tarıglık tip aymış ajunnı resul
Tarıglıkta katlan tarı edgülük”⁹⁹ 189-192

(*Bu dünya malından yiyecek ve giyecek (kadarını) al. Fazlasını isteme. (Fazlası) yüklenilecek vebaldir. Resul dünya için, “Tarladır.” demiş.¹⁰⁰ Tarlada çalış, çabala ve iyilik ek.*)

Dörtlülüklerden anlaşılacağı üzere Edib Ahmed, insanın kendine yetecek kadarını almasında bir sakınca görmemektedir. Ona göre ihtiyaçtan fazlası için çabalamak kötüdür. Bu anlamdaki bir çabanın insan için bir vebal olduğunu düşünür. Yine o, bu dünyanın, hayır ve iyilik yapılarak ahiretin kazanılmasına vesile olmasıyla anlamlı bir hâle geleceği fikrindedir. Ayrıca, bu dünyadaki mal yokluğunu fakirlik olarak nitelemenin doğru olmadığını düşünür. Ona göre asıl fakirlik, ahiret azığının yokluğu veya noksanlığıdır. Ahiret azığı temin etmenin en güzel yolu da dünya tarlasında hayırlı işlerde çalışıp çabalamak ve iyilik etmektir.

Bu dünya, hasadı ahirette yapılacak bir tarladır. İnsanlar bu dünyada iken yaptıkları işlerden ahirette hesaba çekilecek ve bu hesap neticesinde de ödül ya da ceza ile karşı karşıya kalacaklardır. İslam’ın dünya-ahiret ilişkisi düşüncesinin temelinde yer alan bu anlayış, insanların dünya hayatını kurarlarken, hesap verme sorumluluğu içinde hareket etmelerini sağlaması açısından çok işlevseldir. Ayrıca bu düşünce, ahiretin elde edilmesinde, tek vesile olarak kabul etmesi bakımından, dünyayı, Müslümanlar gözünde çok değerli bir konuma yükseltmektedir. Bu anlayışa sahip bir insanın, dünyanın değersizliği hakkındaki düşüncesini, dünyayı, ahireti kazanma vesilesi olmaktan çıkararak, tek amaç hâline getiren yaklaşımları kastettiği şeklinde anlamak icap eder.

Edib Ahmed’in dünya algısı bağlamında eserinde, dünya malını hayır ve hasenatta kullanmayı teşvik ederek cömertliği övdüğünü ve cimriliği yediğini tespit ettik. Bu tespitten hareketle onun dünya tasavvurunda cömertlik ve cimriliğin yerinin incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmış oldu. Şimdi de *Atebetü’l-Hakayık*’da cimrilik ve cömertli kavramlarının ele alınışını inceleyeceğiz.

⁹⁸ Edib Ahmed, *Atebetü’l-Hakayık*, s. 55.

⁹⁹ *Age.*, s. 55.

¹⁰⁰ Hadis, kaynaklarımızda bu lafız ile bulunmamaktadır. Sehavi, kaynaklarda bu rivayeti bulamadığını belirtir. Rivayet, İhya’da iki kez kelam-ı kibar olarak verilirken bir kez de Hz. Peygamber’e ref’ edilir. Bkz.: Şemseddin Sehavi, *el-Mekâsidü’l-Hasene fi Beyâni Kesîr mine’l-Ehâdisi’l-Meşhurati ala’l-Elsine*, Tahk.: Muhammed Osman el-Haşet, Dâru’l-Kitabi’l-Arabi, Beyrut 1985, s. 351; Ebu’l-Fazl Zeynüddin el-İrakî, *el-Muğni an Hamli’l-Esfâr, fi’l-Esfâr, fi Tahrîci mâ fi’l-İhyâi mine’l-Ahbâr*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005, s. 1354; İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu’l-Hafa*, Mektebetü’l-Kudsi, Kahire 1351, c. 1, s. 412.

D. Atebetü'l-Hakayık'ta Cömertlik ve Cimrilik

İslam dininde cimrilik yapmak hoş karşılanmaz. Kur'an-ı Kerim'de cimrilik edenler yerilerek, cimrilik edip biriktirdikleri şeylerin kendilerine hayır yerine şer getireceği bildirilmiştir: "Allah'ın kendilerine fazlından verdiği şeylerde cimrilik edenler, onu kendileri için sakın bir hayır sanmasınlar. Bilakis o, onlar için bir şerdir. O cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır..."¹⁰¹

Hz. Peygamber (s.), bir kişinin kalbinde cimrilik ile imanın bir arada bulunamayacağını¹⁰² beyan etmiştir. Başka bir hadiste de "İki haslet vardır ki, bir müminde ikisi birlikte toplanmaz: Cimrilik ve kötü ahlak."¹⁰³ buyrulmuştur.

Bir başka hadiste de cennete giremeyecek gruplar sıralanırken cimrilik yapanlar da bu gruplardan biri olarak sayılmıştır.¹⁰⁴

Edib Ahmed, sahip olduğu malla hayır ve iyiliklerde bulunan kimsenin mal toplamasında bir sakınca olmadığını savunur. Eleştirdiği insan, toplayıp da başkalarına herhangi bir yardımda bulunamayan cimri kişidir. Şöyle der:

"Aya mal idisi akı edgü er
Bayat birdi erse sanga sen me bir
Yirilgen sökölgen tirip birmegen
Tirip birür erseng neçe tirse tir"¹⁰⁵

(*Ey mal sahibi, iyi ve cömert adam, Allah sana veriyse sen de ver. Yerilen ve sövülen kimse toplayıp da vermeyendir. Toplar da verirsen, toplayabildiğin kadar topl.*)

Edib Ahmed, bu dörtlüğünde Hz. Peygamber (s.)'in, "Salih kimse için, hayırlı mal ne güzeldir." hadisine işaret etmektedir.¹⁰⁶ Meşru ve mubah yollardan kazanılan mal, salih ve hayırlı mal olur. Bu hayırlı mal, iyi kimseler eline geçerse değeri bir kat daha artmış olur. Çünkü iyi kimseler, malı değerlendirerek Allah yolunda harcarlar. İslam'ın yararına olarak kullanırlar ve onu haram yerlere israf etmezler.¹⁰⁷

Edib Ahmed, insanın kazandığı dünya malını muhtaçlara yardımda bulunarak sarf etmesini över. Cömertliğin, insanın ardında, kendisine dünyada iyi bir ad bırakacağını söyler:

"Akı er biligni yete bildi kör
Anın sattı malın sena aldı kör
Tirildi ulamsız ulamı bolup
Ajunda at edgü kodup bardı kör"¹⁰⁸

(*Cömert adam bilgiyi yedebildi, bak. Malını onunla sattı ve sena aldı. Muhtaçların yardımcısı olarak yaşadı. Bak, dünyada iyi ad bırakıp gitti.*)

¹⁰¹ Âl-i İmrân, 3/180.

¹⁰² Ebû Bekir Ahmed b. el- Hüseyin Beyhakî, *Şu'abu'l-İmân*, Beyrut, 1990, c.7, s. 423.

¹⁰³ Tirmizî, *Sünen*, Birr 41.

¹⁰⁴ Aynı yer.

¹⁰⁵ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 60.

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, c.4, s.197.

¹⁰⁷ A. Fikri Yavuz, *İmam Buhâri'nin Derlediği Ahlak Hadisleri (Edebü'l-Müfred)*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1979. c. 1, s. 316.

¹⁰⁸ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 59.

Okuyucusuna cömertliği ve cömerdi övmesini salık veren Edib Ahmed, cömerdi tüm kamunun övdüğünü ise şöyle dillendirir:

“Aya dost biliglig izin izlegil
Kalı sözleseng söz bilip sözlegil
Akı erni öggil öger erse sen
Bahılka katıg ya okun kezlegil”¹⁰⁹

(*Ey dost, biliginin izini takip et; eğer söz söylersen sözü bilerek söyle; översen, cömert adamı öv, hasise kuvvetli yay ve ok ile nişan al.*)

“Egilmez köngülni akı er eger
Tegilmez muradka akı er teger
Bahıllıkni kanı öger til kayu
Akılıknı ‘am has tözü halk öger”¹¹⁰

(*Eğilmez gönlü, cömert adam eğer. Erişilmez murada, cömert adam erişir. Hasisliği öven dil hani, nerede? Cömertliği ‘am (avam), has (havas), bütün halk över.*)

Cömertliğin, insanda bulunan bütün ayıpları örteceğini, cömert olana asla kötü gözle bakılmayacağını, cömertliğin, sövgü yollarını kapatacağını söyleyen Edib Ahmed, cimriliği ise huyların en çirkini olarak tavsif eder:

“Kamuğ til akı er senasın ayur
Akılık kamuğ ayb kirini yuyur
Akı bol sanga söz sökünç kelmesün
Sökünç kelgü yolını akılık tıyur”¹¹¹

(*Bütün diller cömert adamın mehdini söyler. Cömertlik bütün ayıpların kirini temizler. Cömert ol, sana söz, sövme gelmesin. Sövme gelecek yolu cömertlik kapatır.*)

“Bahıl tirdi zer sim haramdın öküş
Vebal kötrü bardı özele söküş
Ülüş boldı malı kişiler ara
Bahıl aldı anda ökünçtin ülüş”¹¹²

(*Hasis, haram ile, çok altın ve gümüş topladı. Vebal yüklenerek ve üstelik bir de sövüş alarak gitti. Malı başkaları arasında pay edildi. Hasis bunda yalnız pişmanlıktan hisse aldı.*)

“Tabi‘atta yigi ‘adet ‘aybsuzı
Akılık erür bil buhul körksüzi
Eliglerde kutlug birigli elig
Alıp birmegen ol elig kutsuzı”¹¹³

¹⁰⁹ Age., s. 58.

¹¹⁰ Age., s. 59.

¹¹¹ Age., s. 58.

¹¹² Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 59.

(*Tabiatların en iyisi ve âdetlerin ayıplanmayanı cömertliktir. Bil ki, hasislik bunların en çirkinidir. Ellerin en kulusu, veren eldir. Alıp da vermeyen el, ellerin kutsuzudur.*)

Edib Ahmed bu dörtlüğünde de Hz. Peygamber (s.)'in, "Veren el, alan elden üstündür."¹¹⁴ hadisine telmih yapmıştır.

Hz. Mevlânâ da cömertliğin, cömertliğe karşılık verilecek ikramı görmenin bir neticesi olduğu ve bu ikramı göremeyenlerin cimrilik hastalığına yakalanacağı fikrindedir. Bu düşüncesini şöyle dile getirir:

"İrmak kıyısında su konusunda cimri olan, ancak suyu görmeyendir... Cömertlik, bütün karşılıkları görmez. Öyleyse karşılığı görmek, korkmanın karşıtıdır. Cimrilik karşılıkları görmemektir. İnciyi görmek, dalgıcı mutlu kılar. Öyleyse (herkes bunun farkında olsa) âlemde kimse cimri olmaz. Çünkü kimse karşılıksız bir şey feda etmez. Öyleyse cömertlik elden değil, gözden gelir. İşe yarayan görmektir. Kurtulan ancak görendir."¹¹⁵

Cimrilüğün deva bulunmaz bir hastalık olduğunu vurgulayan Edib Ahmed, cimrinin malına değil, malın, cimriye hakim olduğunu, cimrinin, biriktirdiklerine beçilik yaptığını, insanın ölümüyle birlikte tüm servetinin bu dünyada kalacağını ve düşmanlarının paylaşacağını söyleyerek, okuyucusuna cömert olmayı tavsiye eder:

"Bahıllık otalap ongulmaz ig ol
Birimdin bahıl elgi ked berklig ol
Tirip köngli todmaz közi suk bahıl
Kul ol malka malı anga erklig ol"¹¹⁶

(*Hasislik, ilaç ile iyileşmez bir hastalıktır. Hasisin eli vermekten yana çok sıkıdır. Açıgözlü hasisin gönü toplamakla doymaz. O, malın kuludur ve malı, ona hâkimdir.*)

"Bahıl nakes otun tavar pasbanı
Yıgar yimez içmez tutar berk anı
Taturmaz eseninde tuz dostinga
Ölür kalur ahır yiyür düşmanı"¹¹⁷

(*Hasis, alçak, hain ve malının beçisidir. Toplar, fakat yemez, içmez ve onu sıkı tutar. Sağlığında dostuna tuz bile tatturmaz. Ölür, malı kalır ve sonunda (o malı) düşmanı yer.*)

"Bu budun talusu akı er turur
Akılık şeref cah cemal arturur
Sevilmek tileseng kişiler ara
Akı bol akılık sini sevdürür"¹¹⁸

¹¹³ Age., s. 60.

¹¹⁴ Hadis-i şerifin tam metni şöyledir: Resulullah (s.) buyurdular ki: "Ey Ademoğlu! Eğer fazla malını Allah yolunda harcarsan bu senin için daha hayırlıdır. Kendine saklarsan senin için zararlıdır. Kefaf (yeterli miktar) sebebiyle levh edilmezsin (kınamazsın). Bakımları üzerinde olanlardan (harcamaya), başla. Üstteki el (veren), alttaki elden (alandan) daha hayırlıdır." Müslim, **Sahih**, Zekât 97; Tirmizî, **Sünen**, Zühd 32.

¹¹⁵ Mevlânâ, **Mesnevi**, c. 2, s. 63-4.

¹¹⁶ Edib Ahmed, **Atebetü'l-Hakayık**, s. 60.

¹¹⁷ Age., s. 61.

¹¹⁸ Age., s. 61.

(*Bu halk arasında en iyi adam, cömert adamdır. Cömertlik şeref, ikbal ve cemali, artırır. İnsanlar arasında sevilme istersen, cömert ol. Cömertlik seni sevdirebilir.*)

Sonuç

Atebetü'l-Hakayık, İslami Türk Edebiyatının ilk örneklerinden biridir. Eser, İslam inanç ve ahlak ilkelerini manzum bir hâlde ortaya koymuştur. Çalışmamızda mezkur eseri, dünya ve değeri konusunda tahlil etmeye çalıştık. Bu genel başlık altında, dünyanın mahiyeti, vefasızlığı ve faniliği, hırs ve kanaat, cömertlik ve cimrilik konularını inceledik.

İncelememiz neticesinde Edib Ahmed'in düşünce dünyasında dünya algısının mahiyeti hakkında aşağıdaki sonuçlara ulaştık:

1. Edib Ahmed dünyayı, yaşlı bir kadına, bir gülüp bir kaşlarını çatan aldatıcı bir kadına, yumuşak deriye sahip olması yönüyle yılan, arı ve balına, zehre benzetir. Bütün bu anlatımlarıyla o, dünyanın aldatıcılığını izah etmeye çalışır. Ona göre bu dünya insan için kötülük peşinde koşan bir düşmandır. Dünyaya kapılan insan, yaratılış amacını unutarak kendini ebedi hüsrana atmaktadır.

2. Edip Ahmed dünyayı bütünüyle değersiz gören bir anlayışa asla katılmaz. Onun eleştirdiği husus, insanın bu dünyanın süsüne ve alayışına aldanarak kendini tamamen bu dünyaya kaptırması ve dünyada var oluş sebebini unutmamasıdır. Yoksa o, dünyanın ahiretin tarlası olduğunu ve bu düşüncenin bir sonucu olarak da ahireti kazanmanın ancak bu dünya ile mümkün olabileceğini savunur. Bu bağlamda dünya malının salih kimse elinde güzel oluşu hakkındaki hadis-i şerifi kendine mesnet edindir.

3. Edib Ahmed, dünyanın faniliğine ve vefasızlığına vurgu yapar. Ona göre dünya ve içindekiler bir gün son bulacaktır. Öyleyse insan gönlünü sonluya kaptırmamalıdır. Yine vefasız olan dünyadan şikayet eder. Ona göre dünya hünerliye eza ve cefa ederken hünersize nimetler yağdırır. Şairane bir üslupla Edib Ahmed, "Hünerli dünyaya ne kötülük yapmıştır ki dünya hünerliyi yerden yere çalar?" diye sorar.

4. Dünyanın nimetlerinin ardından hemen bir musibet geleceğini söyleyen Edib Ahmed, bu düşüncesini arının balı ve iğnesi metaforuyla açıklar. "Balı tattın mı bil ki arının iğnesi yanı başındadır." Edib Ahmed'in dünya ile ilgili bu algısını oluşturan düşüncenin temelinde, dünyanın zevk ve nimetlerinin geçici olduğu ve bu zevkleri, acı ve musibetlerin takip edeceği gerçeği yatmaktadır. Bu gerçekten hareketle insan, dünyanın peşinde koşarak ömrünü zayi etmemelidir.

5. Edib Ahmed eserinde hırsa kapılmanın ve açgözlülüğün anlamsızlığına da değinir. O, insanın rızkının belirlenmiş olduğu düşüncesinden hareketle hırsın beyhude bir uğraş olduğunu anlatır. Ona göre mademki rızkı artırmayacak o hâlde hırsı gerek yoktur. Yine o, açgözlü kimsenin gözünün doymayacağını ve asla mutluluğa ulaşamayacağını, mutluluğun anahtarının kanaatte olduğunu savunur. Bu düşünceden hareketle o, dünya ve nimetlerinin elde edilmesi uğruna hırsa kapılmanın anlamsızlığını vurgular.

6. Cömertliğin güzelliğini ve cimriliğin çirkinliği konusu da Edib Ahmed'in eserinde yer verdiği başlıklardandır. Ona göre cömertler güzel bir san bırakırlar. İnsanlar cömerdi ve cömertliği överler. Cimriliğin kişiye bir faydası olmadığı gibi, cimriler halk tarafından kötü bir şöhretle anılırlar. Buradan hareketle Edib Ahmed'e göre dünya, başkasına fedakarca cömertlik yapmaya vesile olması bakımından değerlidir. Bunun aksi de söz konusudur. Başkalarıyla paylaşılmayan dünya ve nimetleri bizatihi insanın elinde olmakla bir değer ifade etmediği gibi, cimriliğe neden olması yönüyle de değersiz ve çirkindir.

7. Son olarak Edib Ahmed'in dünya ile ilgili olarak ortaya koyduğu düşünceleri, devrinin tasavvufi dünya algısına tamamen uygun bir görünüm arz eder. Özellikle Ahmed Yesevî, Yunus

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Emre ve Şeyh İslam gibi aynı coğrafyanın mutasavvıflarıyla aynı paralelde fikirler serdetmesi, onun düşünce sisteminde tasavvufi düşüncenin konumunu göstermesi bakımından manidardır.

KAYNAKÇA

- ABDULBÂKÎ Muhammed Fuâd, **Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1988.
- ACLÛNÎ İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l-Hafa**, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1351.
- AHMED B. HANBEL, **Müsned**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- ASIM Necib, "Hibetü'l-Hakayık" **Türk Yurdu**, İstanbul 1328, c.2, (s.744-8).
- ASIM EFENDİ, **Kamus Tercümesi**, İstanbul 1305.
- BANARLI Nihat Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Târîhi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998.
- BEYHAKÎ Ebû Bekir Ahmed b. el- Hüseyin, **Şu'abu'l-İmân**, Beyrut, 1990.
- BOLAT Ali, "Muhâsibî (ö. 241/855)'nin el-Mekâsib'i Bağlamında Tasavvufta Dünyaya Bakış ve Hakikî Zühd Anlayışı", **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 2003, cilt: 4, sayı: 11, s. 177-196.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **el-Câmi'u's-Sahîh**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- CEBECİOĞLU Ethem, **Hacı Bayram Veli**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991.
- CEBECİOĞLU Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yay., İstanbul 2005.
- CEVHERÎ İsmail b. Hammad, **Mu'cemü's-Sıhah**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2008.
- ÇATAK Adem, **Şihabeddin Sühreverdi, Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı**, Gümüşhane Üniversitesi Yay., Gümüşhane 2012.
- EDİB AHMED b. Mahmud Yükneki, **Atebetü'l-Hakayık**, Haz.: Reşid Rahmeti Arat, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2006.
- ERGİNLİ Zafer, "Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünyâ Algısına Toplu Bir Bakış", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2006, cilt: 15, sayı: 2, (s. 117-181).
- GAZÂLÎ Ebû Hamîd, **İhyau Ulumiddin**, Dâru's-Şa'b, Kahire trz.
- GAZÂLÎ Ebû Hamîd, **Kimya-yı Saadet**, Çev.: Faruk Meyan, İstanbul 1979.
- GÜLENSOY Tuncer, "Atebetü'l-Hakâyık", **TDVİA**, c. 4, (s. 50-1).
- GÜLENSOY Tuncer, "Edib Ahmed Yükneki", **TDVİA**, c. 10, (s. 421-2).
- HOCA AHMED YESEVÎ, **Divan-ı Hikmet**, Haz.: Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2010.
- HÜDÂYÎ Azîz Mahmûd, **Divân-ı İlâhiyât**, Haz.: Mustafa Tatçı, Musa Yıldız, Üsküdar Araştırma Merkezi, İstanbul 2005.
- IRAKÎ Ebu'l-Fazl Zeynüddin, **el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr, fi'l-Esfâr, fi Tahrîci mâ fi'l-İhyâi mine'l-Ahbâr**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005.
- İBN MANZUR, **Lisanü'l-Arab**, Dâru'l-Meârif, Kahire 1119.
- İBRAHİM Mustafa, vd., **el-Mu'cemü'l-Vasît**, Dâru'd-Da'veti, Kahire 1972.
- KARAHAN Abdülkadir, **Türk Kültürü ve Edebiyatı**, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1998.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- KARTAL Ahmet vd., **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul 2005.
- KORKMAZ Seyfullah, “Atabetü'l-Hakayık Türk İslam Edebiyatında İlk Türkçe Manzum Hadis Tercümesi midir?”, **Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., sayı: 450, Ankara 2000, (s. 603-613).
- KÖPRÜLÜ Mehmed Fuad, “Aybetü'l-Hakayık' a Dair”, **Türkiyat Mecmuası**, c. 1, yıl: 1925, (s. 256).
- KÖPRÜLÜ Mehmed Fuad, “Hibetü'l-Hakayık'a Ait Yeni Malumat”, (Türkiyat haberleri kısmında) **Türkiyat Mecmuası**, c. 2, yıl: 1928, (s. 546).
- KÖPRÜLÜ Mehmed Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Sad.: Orhan Köprülü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991.
- KÖPRÜLÜZADE Mehmed Fuad, “Ahmed b. Mahmud Yükneki, Hibetü'l-Hakâyık”, **Milli Tetebbular Mecmuası**, c. 2, sayı: 5, yıl: 1331, (s. 372-6).
- MEKKÎ Ebû Tâlib, **Kûtü'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb ve Vasfu Tarîki'l-Mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd**, tahk.: Asım İbrâhim el-Kiyâlî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- MEVLÂNÂ Celâleddin Rûmî, **Mecâlis-i Seb'a**, Çev.: Abdalbaki Gölpınarlı, Kent Basımevi, İstanbul 1994.
- MEVLÂNÂ Celâleddin Rûmî, **Mesnevi**, Çev.: Hicabi Kırılancı-Derya Örs, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya 2007.
- MÜSLİM Ebu'l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyrî, **el-Câmi'u's-Sahîh**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- NEVÂÎ Ali Şîr, **Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve**, Haz.: Kemal Eraslan, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1996.
- SEHAVÎ Şemseddin, **el-Mekâsidü'l-Hasene fî Beyâni Kesîr mine'l-Ehâdisi'l-Meşhurati ala'l-Elsine**, Tahk.: Muhammed Osman el-Haşet, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1985.
- ŞEYH İSLAM, **Mu'înü'l-Mürîd**, Haz.: Recep Toparlı-Mustafa Argunşah, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2008.
- TEHÂNEVÎ Muhammed Ali, **Mevsuatü Keşşâfi Istilahâti'l-Funûni ve'l-Ulûm**, tahk.: Ali Dahruc, Mektebetü Lübnan Naşirun, Beyrut 1996.
- TİRMİZÎ Ebû İsa Muhammed b. İsa, **Sünenü't-Tirmizî**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- ULUDAĞ Süleyman, “Dünya”, **TDVİA**, İstanbul 1994, c. 10, (s. 22-5).
- ULUDAĞ Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005
- VAUX Carra De, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1993, (s.669).
- YAVUZ A. Fikri, **İmam Buhâri'nin Derlediği Ahlak Hadisleri (Edebü'l-Müfred)**, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1979.
- YUNUS EMRE, **Yunus Emre Divanı**, Haz.: Selim Yağmur, Dergah Yayınları, İstanbul 2011.
- YUSUF HAKÎKÎ, **Yusuf Hakîkî Baba Divanı**, Haz.: Erdoğan Boz, Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Ankara 2009.